

Az erdélyi vármegyék ispánjai a középkorban*

*Solymosi László születésének
hetvenedik évfordulójára*

Az elmúlt években a középkori Magyarország megyéinek kutatásában látványos előrelépés történt.¹ Az alábbiakban a némiképpen sajátos helyzetű erdélyi vármegyék Árpád-kor utáni, a történetírás által a nemesi vármegye korszakának nevezett ispánjairól foglalom össze azt a keveset, amit róluk tudni lehet.² Nem lesz szó az erdélyi vármegyei hatóságok működéséről, csak az ispánok személyét legközvetlenebbül érintő adatokat tárgyalom.

Mint közismert, Erdélyben a 14. század elejétől a vajda nevezte ki az ispánokat familiárisai köréből.³ E tekintetben a 14. században egyetlen kivételnek az a Fonói János (1317) „besztercei, kolozsi és kolozsvári” ispán tűnik, akit I. Károly király nevezett ki, miközben hadvezéréként részt vett Erdély visszafoglalásában, de későbbi karrierjét a tartományon kívül futotta be.⁴ Ispáni kinevezést tartalmazó oklevelet Mohács előttről nem ismerünk, mert a kinevezés, akárcsak a vajda esetében,⁵ szóban történt, de fennmaradt két olyan vajdai oklevél, amely a várme-

* A tanulmány elkészítését a Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungarica Programja és az Országos Tudományos Kutatási Alapprogram K 78324 TRT sz. pályázata támogatta.

1 A középkori vármegyékre összefoglalóan ld. *Tringli István*: Megyék a középkori Magyarországon. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor–Rác György. MTA TTI–Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Bp.–Piliscsaba, 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – *Analecta Mediaevalia* 3.) 487–518.

2 E tanulmányban a jegyzet nélkül idézett adatok és további könyvészeti hivatkozások megtalálhatók a következő összeállításban: *W. Kovács András*: Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2010. (Erdélyi Tudományos Füzetek 263.). Az Árpád-kori erdélyi ispánokra vonatkozó adatokat ld. *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. História–MTA TTI, Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) passim.

3 *Mályusz Elemér*: Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. MTA TTI, Bp., 1988. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 2.) 31.

4 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. História–MTA TTI, Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) II. 76.; *Uő*: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). In: *Uő*: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Vál., szerk., a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő. Osiris, Bp., 2003. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok) 345. Más vélemény szerint 1318-tól már tekinthető az ekkortól vajda Debreceni Dózsa „beosztottjának”. Vö. *Kristó Gyula*: I. Károly harcai a tartományurak ellen (1310–1323). Századok 137. (2003) 336.

5 *Jakó Zsigmond*: Az erdélyi vajdák kinevezéséről. In: *Uő*: Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp., 1997. (METEM Könyvek 18.) 78.

gye nemességét értesítette az új ispán kinevezéséről a megye élére. Ezek szerint a vajda tetszése tartamára nevezte ki az ispánokat, ez szerepel Szentgyörgyi Péter 1499. évi⁶ és Szapolyai János vajda 1525. évi oklevelében is.⁷

A vajda leváltásával elvben az egész erdélyi „tiszttakar” is leköszönt, és az új vajda a maga familiárisait nevezte ki az alvajdai, várnagyi és ispáni tisztségekbe.⁸ Az ispáni adatsorok ugyan nagyon hézagosak, de éppen a több vajdát is kiszolgáló ispánok esete figyelmeztet, hogy a tisztségviselők cseréje nem volt mindig magától értetődő. Lackfi István és fiai esetében ismert, hogy a család valamely tagjának szolgálatában levő familiárisokat kölcsönösen foglalkoztatták vagy megtartották egy-egy tisztségben, ideértve az ispáni hivatalokat is. Ez a gyakorlat a későbbiekben is megfigyelhető.⁹ Más esetekben nem a főúri családhoz való kötődés magyarázza a tisztségben maradási.¹⁰ Talán az ispáni tisztség jelentéktelensége az oka annak, hogy nem volt fontos betöltőjének leváltása, ugyanakkor bizonyára az ispáni kinevezésekkor szóba jöhető családok köre is szűk volt. A már létező familiárisi kapcsolat és a már megszerzett tapasztalat magyarázhatja azt, hogy ugyanazok karrierjük során több vármegye élén is megfordultak.¹¹

A familiárisi (szervitori) viszonyt ritkán említik konkrétan az oklevelek, olykor a vajda az ispánt a sajátjának nevezi. Néhány esetben azonban az ispánt nem a vajda, hanem az alvajda familiárisának mondják: szentgyevidi Székely István dobokai (1446–1452) és belső-szolnoki (1452) ispán Herepei Márk alvajda, kolozsvári Sértő Péter deák kolozsi és tordai ispán (1462) pedig Tarkői György alvajda embere lehetett, mert korábban annak aljegyzője is volt. Porkoláb Demjén és

6 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL-OL), Diplomatikai Levéltár (= DL) 65 442., idézi *Mályusz E.*: i. m. (3. jz.) 31., 117. jz.

7 A Szapolyai család oklevéltára – Documenta Szapolyaiana. I. Levelek és oklevelek – Epistulae et litterae (1458–1526). Közreadja Neumann Tibor. MTA BTK TTI, Bp., 2012. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria) 494–495.

8 *Mályusz E.*: i. m. (3. jz.) 5.

9 Vas Miklós Lackfi István vajda kolozsi (1347, 1349), később pedig Lackfi Dénes dobokai ispánja (1361), Derencsényi Miklós pedig Lackfi Dénes, Miklós és Imre vajdák dobokai ispánja (1364–1372); Drági Jakab Csáki Miklós vajda kolozsi (1417–1419), majd Csáki László belső-szolnoki és dobokai (1431) ispánja, ugyanígy mikói Kegye Miklós mindkét Csáki vajda dobokai alispánja (1415–1416, 1426–1428).

10 Pl. Gerendi Péter fia Miklós Torda vármegye ispánja volt (1310–1312, 1326) Kán László, majd Szécsényi Tamás vajda alatt is; Drági László Stiborici Stibor, majd Tamási János és Lack Jakab vajdák dobokai ispánja (1397–1400, 1406); Székely István dobokai alispán (1446–1452) Herepei Márk alvajda (1446–1450) familiárisa, de utóbbi leváltása után is tisztségben marad; Fejér Péter Fehér vármegye alispánja Geréb Péter és Bátori István vajdák alatt is (1478, 1483); Sándorházi György pedig Bátori István, majd Drágfi Bertalan vajdák kolozsi alispánja (1491–1492, 1497).

11 Pl. Vas Miklós kolozsi (1347, 1349) és dobokai (1361), Arany János dobokai (1378–1379) és hunyadi (1390), Járai Gál kolozsi (1353) és belső-szolnoki (1355), Medvés Antal dobokai (1431–1434) és belső-szolnoki (1434–1435), Szomordoki Domokos dobokai (1446–1448) és kolozsi (1449, 1461), szentgyevidi Székely István dobokai (1446–1452) és belső-szolnoki (1452), Győrőfi János kolozsi (1449–1451), tordai (1453), belső-szolnoki (1455) és dobokai ispán (1455), Sertői Gyula tordai (1448, 1453) és fehéri (1455), Bádoki Balázs belső-szolnoki és dobokai (1452), belső-szolnoki (1455), végül dobokai (1456) (al)ispán.

Szengyeli Mátyás tordai ispánok (1469), továbbá Szőkefalvi Antal fehéri alispán (1451) ugyancsak nem a hivatalban levő két vajda, hanem Rédei János alvajda familiárisai voltak. Legalábbis alkalmanként tehát az alvajda is kinevezhette az ispánt, és ez olyankor történhetett meg, amikor a vajda – távollétében – a megyés-ispánok kiválasztását is helyettesére bízta (Herepei alvajda Újlaki Miklós vajdának, Rédei pedig Csupor Miklósnak a familiárisa volt). Hunyad vármegye ispánjai a 15. század második felében és a 16. század elején Hunyad vár tulajdonosának a várnagyi tisztet betöltő familiárisai,¹² de előbbi minőségükben a vajdának is engedelmességgel tartoztak Erdély védelmét illető ügyekben.¹³ 1526 után az ispánok a hivatalban levő vajda¹⁴ vagy a királlyá választott Szapolyai János familiárisai, akit olykor már vajda korában is szolgáltak.

A hét erdélyi vármegye (al)ispánjainak nagy többsége erdélyi birtokos, de nem feltétlenül annak a vármegyének az élére nyerte kinevezését, ahova birtokainak többsége esett. A 14. század elejétől 1541-ig hivatalban levő jelenleg ismert, háromszáznál alig több tisztviselő hatoda Erdélyen kívüli, és további hatodának kiléte egyelőre tisztázatlan.¹⁵ Az idegenből Erdélybe hozott ispánok némelyike itt

12 Pl. plávnai Benkovics Miklós hunyadi ispán (1506) a vártulajdonos Corvin János özvegyének, Beatrixnak a familiárisa 1507-ben, ld. Gyula város oklevéltára (1313–1380). Szerk. Veress Endre. Stephaneum, Bp., 1938. 45. (DL 37 806.), vö. *Bónis György*: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem–Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, [1947]. 229.

13 1499-ben például II. Ulászló a Szentgyörgyi Péter vajda parancsait végrehajtani vonakodó Bikli János hunyadi ispánnak megparancsolta, hogy amint a reá bízott hivatal méltányossága és becsülete megkívánja, Erdély védelmét illető és egyéb ügyekben a vajdának engedelmeskedjen (DL 37 185.).

14 Pl. Gyerőfi László (1527–1528) és Kemény Péter (1510–1516, 1521, 1528) kolozsi ispánokat Perényi Péter vajda a sajátjának nevezi (1527) MNL-OL P 2257 Családi fondtörédek nr. 214. Gyerőffy család iratai (régí jelzet: MNL-OL R 319 nr. 716.; az adat ismeretét Szabó András Péternek köszönöm, aki több más Mohács utáni megyei archontológiai adata is felhívta a figyelmem).

15 1541-ig jelenleg valamivel több mint 300 (al)ispán nevét ismerjük, ebből kb. ötvenen Erdélyen kívüliek (közéjük számítva a 15. század elejéig Fehér megyei ispánságot viselő és ebben a minőségben említett alvajdákat is), és egyelőre ismeretlen a származása további közel ötven ispánnak. Az Erdélyen kívüliek közé számítottam azokat is, akik birtokszerzéssel lettek erdélyiek, de hivatalviselésük kezdetekor vagy nem sokkal korábban érkeztek a tartományba. A hiányos adatsorok nem teszik lehetővé, hogy az Erdélyen kívüliek időbeni vagy területi megoszlását helyesen értékelhessük, de például a 15. század második felében és a 16. század elején Hunyad vármegye élén feltűnően nagy számban vannak reprezentálva. Bereck várnagyot, kolozsi ispánt (1462) azonosnak vettem Porkoláb Bereck tordai ispánnal (1462–1463); Göci Mátyást, Doboka megye szolgabíráját (1505, 1513) göci Porkoláb Mátyás dobokai alispánnal (1513); inakfalvi Székely Tamás kolozsi ispánt (1458) kercedi Székely Tamás kolozsi alispánnal (1465–1466). Az 1401-ben feltűnő, eddig azonosítatlan Mihály alvajda (*Engel P.*: Archontológia i. m. [4. jz.] I. 13.) Salamon fia, tisztségét 1402 legelején is viselte (1402. jan. 5.: Direcția Județeană Sibiu ale Arhivelor Naționale [Nagyszeben; = SzebenNLT], Brukenthal-gyűjtemény RS 259. sz. [MB 55. 100.]) és nyilván azonos Nádasi Mihállyal (Salamon fiával), aki székely ispán 1405–1421 között (*Engel P.*: Archontológia i. m. [4. jz.] II. 171.). – Kiegészítés az ispánok archontológiájához 1541-ig: Drági László és [---] Miklós belső-szolnoki ispánok (csonka oklevélben, 1408. nov. 8.: SzebenNLT Brukenthal-gyűjtemény RS 269. sz. [MB 55. 111.]); Iklódi István belső-szolnoki alispán (1487 előtt, vélhetőleg 1465 körül: MNL-OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény [= DF] 261 054.); Drági

szerezett birtokot. Szőkefalvi Antal fehéri alispánról (1451) ismeretes, hogy Erdélyen kívüli volt, de a tartományban szerzett birtokáról nevezte magát. Szentimrei András, akit 1509-ben még morvaországinak mondanak, a vajda dévai és algyógyi jövedelmeinek kezelőjeként jutott hivatalhoz, 1509-ben Hunyad vármegyei birtokokat szerzett, később pedig hunyadi ispán (1520–1529). A neve alapján Turóc vármegyei Tótprónai Kerubin Szapolyai János erdélyi vajda vagy Turóci Miklós erdélyi alvajda familiárisaként volt Kolozs megye ispánja (1514–1521), de Erdélybe már ennek előtte, Szentgyörgyi Péter vajda (1498–1510) familiárisaként kerülhetett, erre utal ugyanis az, hogy 1514-ben II. Ulászló megerősítette Szentgyörgyi adományát, mellyel Tótprónainak adományozta a Torda vármegyei Szentmárton.¹⁶ (Tótprónai ezen kívül 1505-ben Fehér vármegyében birtokot vásárolt magának.) Tomori István alvajda (1523–1526) és fehéri ispán (1530) pedig eredetileg Borsodban volt birtokos, és Erdélybe kerülve alakított ki magának Fehér megyében birtokot.

A vajda ugyanazon familiárisát olykor egyidejűleg két vármegye ispánjává is kinevezte. Tamásfalvi György (1434), Szalmatercsi János (1451) és patai Dezső Antal (1460) egyidejűleg Doboka és Kolozs ispánjai (az utóbbi kettő másodmagá-

Ferenc magister (Péter fia) dobokai ispán (1401. nov. 1.: SzebenNLt Brukenthal-gyűjtemény RS 492. sz. [MB 55. 98.]); sárvári Székely Ágoston dobokai ispán (1411. jún. 9.: SzebenNLt Brukenthal-gyűjtemény RS 513. sz. [MB 55. 122.]); Tamásfalvi György (Kolozs vm.) dobokai és kolozsi ispán (1434. okt. 23.: DF 277 473. – az adat ismeretét Hegyi Gézának köszönöm); váraskezi Lépes Loránd erdélyi alvajda (1415–1438), Fehér vm. ispánja (14[–] (*f. III. [p.?] Decoll. Joh. bapt.*), csonka oklevél másolata; SzebenNLt Brukenthal-gyűjtemény CC 1–4., 24. csomó, Fr. Zimmermann oklevélmásolatai p. 530. [538.], eszerint az eredeti jelzete: Karlsb. Handschr. K. 5. V. 2. 1. Theil 82.); Béli Benedek, Fehér vm. alispánja (1499. aug. 5.: DF 245 287.); Vízközi András hunyadi ispán, Hunyad vár várnagya (1484–1488), Pozsony vármegyei, ld. *Neumann Tibor*: A Vízköz kismemesi társadalma a középkorban. Századok 136. (2002) 442.; Folti László 1512-ben is hunyadi ispán (1512. febr. 10.: Történeti Lapok 1. [1874] 2–3. – az adat ismeretét Hegyi Gézának köszönöm); Bikli János hunyadi ispán (1496. jan. 3.: SzebenNLt Szász nemzeti és Szeben város levéltára, Urkunden V. [Nova collectio posterior] 1864. sz.); Tamás kolozsi alispán ([1347–1349 k.]: A Wass család cegei levéltára. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közlése W. Kovács András. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2006. [Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3.] 144. sz.); Bogáti János (Torda vm.), kükküllői ispán (1526. aug. 24.: A Szapolyai család oklevéltára i. m. [7. jz.] 531.; 1526. szept. 7. és 13.: SzebenNLt Archiv der Evangelischen Landeskirche, Bischofsurkunden 74. és 77. sz.); Péterfalvi Kristóf deák, kükküllői alispán (1526. nov. 16.: MNL-OL F 17 Kolozsmonostori konvent levéltára, Cista comitatum, com. Kükküllő L nr. 1. [MNL-OL Filmtár: 46 048. sz.] – az adat ismeretét Bogdándi Zsoltnak köszönöm); petlendi Egresi Tamás és Komjantszegi István tordai alispánok (1530. aug. 15.: *Josephus Kemény*: Diplomatarii Transsilvanici Appendix. Kéziratok másolatgyűjtemény Kemény József gyűjteményének a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban őrzött anyagában. IX. 164. [eszerint jelzete: Kolozsmonostori konvent levéltára XII/81.]); Gerendi Péter tordai ispán (1540. ápr. 4.: MNL-OL F 5 Erdélyi Káptalan Országos Levéltára, Cista diversorum comitatum cista 1. fasc. 4. nr. 4. [MNL-OL Filmtár: 43 582. sz.] – az adat ismeretét Bogdándi Zsoltnak köszönöm).

val), akárcsak Iklódi Márton és rokona, Iklódi István (1465).¹⁷ Bongárdi Szilágyi János és kolozsvári Sértő Péter deák kolozsi és tordai ispán volt (1462; mindkét vármegyében másokkal osztoztak a tisztségben); Gyerőfi János előbb Kolozs (1449–1451) és Torda (1453), később egyidejűleg Belső-Szolnok és Doboka (1455) vármegyék ispánja¹⁸ – jóllehet egyik esetben sem egymaga töltötte be e tisztségeket. Drági Jakab (1431), szentegyedi Székely István (1452), Bádoki Balázs (1452) és Huszár Fülöp (1471) ugyancsak egyidejűleg voltak Belső-Szolnok és Doboka ispánjai (az utóbbi három többedmagával). Az ugyanazon ispánra egyidejűleg bízott vármegyék mindig szomszédosak, és az ismert példák alapján Belső-Szolnok–Doboka, Doboka–Kolozs, illetve Kolozs–Torda párosítások figyelhetők meg. Ezen gyakorlatra emlékeztetnek azok az esetek, amikor testvéreket nevezett ki a vajda e szomszédos vármegyék élére.¹⁹

Ugyanazon vármegye élére kevéssel a 15. század közepe előtt kezdtek egyidejűleg általában két (ritkán több) ispánt kinevezni, és ez a szokás a későbbiekben is fennmarad. Mind a hét erdélyi vármegyében nagyjából folyamatosan ugyanakkortól, a 15. század első harmadától vagy közepétől a 16. század elejéig figyelhető meg ez a szokás (Belső-Szolnok: 1452–1509; Doboka: 1446–1510; Fehér: 1435–1510; Hunyad: 1439–1544; Kolozs: 1429–1533; Kükküllő: 1448–1536; Torda: 1436–1536).²⁰ Az adatolás megszakításokkal értendő, mert olykor a vármegyei oklevél a feltételezhetően hivatalban levő két ispán közül csak az egyiknek a nevében kelt, vagy csak az egyik ispán (véletlenszerű) említése maradt fenn. Az úzus azonban így is világosan megfigyelhető. Valószínűleg a főméltóságok esetében is létező, de nem kizárólagosan alkalmazott gyakorlat vármegyei bevezetésére került sor.²¹ Olyankor is lehetett két ispán egy vármegye élén, amikor Erdélyt egyetlen vajda kormányozta, továbbá egyes vármegyék élén kivételesen olykor három, sőt

17 Bádoki László valószínűleg egyidejűleg volt Doboka (említve ekként 1444 decemberében, DF 252 955.) és Kolozs vármegyék ispánja (említve e tisztségben 1445 januárjában, DF 255 297.), és így fordulhatott elő, hogy a dobokai szolgabírákkal együtt Bonchidán (Doboka vm.) kelt oklevelében (DF 252 955.) tévesen Kolozs megyei ispánként szerepel, mert az oklevél írója mindkét tisztségéről tudhatott. A két oklevél azonos kéz írása, tehát a két vármegyének ekkor azonos volt a jegyzője is. – Indali Pál valószínűleg ugyancsak egyidejűleg Kolozs (1434–1435) és Doboka (1435) vármegyék (al)ispánja.

18 1449 és 1453 között Kolozs és Torda esetében valószínűleg megszakítás nélkül tisztségben volt, legalábbis nincs ennek ellentmondó adat.

19 Derencsényi Miklós dobokai ispán (1364–1372) és testvére, János belső-szolnoki ispán (1370); Drági Jakab kolozsi ispán (1417–1419) talán egyidejűleg testvérével, Ferencsel, aki ekkoriban (1421 előtt) dobokai ispán. Nem egyidejűleg foglalkoztatott testvérek: Tamásfalvi Tamás dobokai (1419–1420) és Tamásfalvi György dobokai és kolozsi ispán (1434).

20 Egy 1408. évi csonka oklevél szerint Drági László és [---] Miklós, belső[-szolnoki ispánok?], ld. SzébenNLt Brukenthal-gyűjtemény RS 269. sz.

21 *Kordé Zoltán*: A székelyispáni méltóság a Zsigmond-korban. *Történelmi Szemle* 46. (2004) 227–230.; *Neumann Tibor*: Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Szerk. Hegyi Géza–W. Kovács András. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 277.) 220.: 44. jz.

négy ispánt is találunk.²² Felmerült, hogy a két (al)ispán kinevezésére azért került sor, hogy szükség esetén egymást helyettesítsék.²³ Különbséget a hatáskört vagy a területi illetékességet²⁴ tekintve egyelőre Erdélyben sem ismertünk.

Az erdélyi vajdai méltóságához hozzátartozott a hét vármegye ispáni tisztsége; Csánki megfogalmazása szerint a vajda (vagy az alvajda) a hét vármegye ispánja, a kinevezett ispánok az ő helyetteseinek tekinthetők a vármegye élén.²⁵ Ezért utóbbiakat olykor alispánnak mondják: a tisztség megnevezése ingadozó, olykor ugyanazon tisztségviselő esetében is.²⁶ A 14. században többségüket ispánnak, a 15. században inkább alispánnak nevezik. A jelenség magyarázata Mályusz szerint az, hogy előbbieket „nem számítanak az előkelők közé, rendszeren maguk vezetik a megyéjüket, s így nem állítanak helyetteseket”, míg „a 15. században az alispánok nagyobb szerephez jutnak, időnként az ispánok rovására”.²⁷ Utóbbi megállapítását Tagányi Károlyra hivatkozva tette,²⁸ aki elsősorban a két terminus előfordulásának gyakoriságára célzott. Ennek azonban különösebb jelentőséget nem tulajdoníthatunk. A 15. századi „alispánokat” is minden bizonnyal ispánoknak tekinthetjük,

22 Három ispán Torda (1453, 1462, 1463 k.) és Doboka vármegyékben (1471), négy ispán Torda vármegyében (1448) fordul elő, utóbbi esetben azonban Herepei Márk és somkeréki Erdélyi Miklós a hivatalban levő alvajdák (*Engel P.*: Archontológia i. m. [4. jz.] I. 15.), noha a megyei oklevél ezt nem említi (Codex diplomaticus Sacri Romani Imperii comitum familiae Teleki de Szék – A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. Szerk. Barabás Samu. I–II. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1895. II. 34.). Öt alispánt említenek Torda vármegye élén ugyancsak 1448-ban (uo. II. 37). 1499-ben Szentgyörgyi és Bazini Péter vajda (1498–1510), aki egyedül töltötte be a vajdai tisztséget, három hónappal saját kinevezése után Torda vármegye élére két ispánt nevezett ki (DL 65 442.)

23 *Gábor Gyula*: A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Grill, Bp., 1907. 83–84.

24 *Vö. Holub József*: A főispán és az alispán viszonyának jogi természete. In: Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik, történetírói működésének negyvenedik, szemináriumi vezetőtanárságának harmincadik évfordulója tünepére. Franklin, Bp., 1917. 197–198., 202–203. A két alispán kérdésére ld. még *C. Tóth Norbert*: Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban. Szabolcs Községért Kulturális Közhasznú Alapítvány, Nyíregyháza, 2008. 31–32.

25 „A nyomok szerint egyébiránt rendszeren az erdélyi vajdák, helyesebben alvajdák vehetők az erdélyi megyék főispánjainak” – *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. MTA, Bp., 1890–1913. V. 637.

26 Ispánnak és alispánnak is nevezik a következőket: Györgyfalvi Imre (Doboka, 1423, 1425); Székely István (Doboka, 1449, 1450); Esztényi István (Doboka, 1450); Bádoki Mihály (Doboka, 1475, 1476); Gáldtői Péter (Fehér, 1451, 1455); Győröfi János (Kolozs, 1449, 1450); Páznádi Ferenc (Hunyad, 1446–1452); Temesvári Vince (Hunyad, 1479, 1481–1483, 1489–1491); Bádoki Balázs (Belső-Szolnok, 1452, 1455); péterfalvi Porkoláb András (Küküllő, 1478, 1479); Dezső János (Torda, 1448). Tagányi szerint „a vajda hol fő-, hol alispáni címmel nevezte ki a vármegyei ispánokat”, ld. Solnok-Doboka vármegye monographiája. I–VII. Írták Tagányi Károly–Kádár József–Réthy László–Pökoly József. Demeter és Kiss ny., Ds., 1901–1905. I. 272. (az idézett rész Tagányi Károly munkája).

27 *Mályusz E.*: i. m. (3. jz.) 32.

28 Solnok-Doboka vármegye i. m. (26. jz.) I. 271. Ld. még *Holub József*: Zala megye története a középkorban. I. A megyei és egyházi közigazgatás története. Dunántúl Egyetemi Ny., Pécs, 1929. 134.

kivéve azokat a ritka eseteket, amikor ispán és alispán egyidejűleg²⁹ tűnik fel az oklevelekben. Az ispán tehát a 15. században legtöbbször alispánnak nevezte magát, de a terminológia hullámváz volt, akár csak Szlavóniában, ahol a bán nevezte ki az ispánokat.³⁰ Mohács után, 1541-ig az erdélyi vármegyék élén álló tisztségviselő megnevezése az eddig ismert kisszámú adat szerint ispán (az egyetlen kivétel Doboka vármegyéből ismeretes, ahol 1528-ban alispánokat említenek, valószínűleg a korábbi gyakorlat folytatásaként).

Az alispánt az ispán nevezte ki, és az ő familiárisának számított. Például 1398-ban *Swerch*-i János alvajda és Fehér vármegyei ispán az ő alispánjának nevezi Mátyás deák alvajdai jegyzőt;³¹ Rápolyi György kolozsi ispán az alispánságot tetszése tartamára Szucsáki Mátyásra ruházta át (1467);³² II. Ulászló király egy 1498. évi oklevele pedig Bikli János Hunyad megyei ispán alispánjáról ír.³³ Az addigi gyakorlattal kívánt szakítani az erdélyi rendek 1540. évi tordai gyűlésének határozata, miszerint az alispánt a megye nemessége választja.³⁴

Az erdélyi ispáni tisztség alacsony presztízséről elmondottakat nem módosítja az, hogy olykor az alvajda töltötte be valamely vármegye ispáni tisztségét. Lépes Loránd alvajda (1415–1438) küküllői (1434-ben), Herepei „Erdélyi” Márk (1446–1450) és Somkeréki Erdélyi Miklós (1448) tordai (mindketten 1448-ban), Rédei János (1468–1472) hunyadi (1468–1469) ispán. A néhány ismert példából semmiféle szokás meglétére nem következtethetünk (a felsoroltak közül még az erdélyieknek sem mindig azokban a vármegyékben voltak birtokaik, amelyek élére a vajda őket kinevezte). Emellett, mint közismert, a 14. században az alvajdák egyben Fehér vármegye ispánjai is voltak, az utolsó alvajda, aki e tisztséget viselte, váraskeszi Lépes Loránd volt. Legkésőbb 1435-től az alvajdák már bizonyosan nem töltötték be a fehéri ispáni tisztséget, mert ekkortól e vármegye oklevelei már nem az alvajda, hanem az alispán (és a két szolgabíró) nevében keltek (az alvajdát más források sem nevezik Fehér vármegye ispánjának).³⁵ A vármegye élén álló

29 Belső-Szolnok (1484), Doboka (1429–1430, 1448, 1476, 1513), Hunyad (1496, 1524), Kolozs (1416, 1434, 1445, 1493, 1510). – Az ispánt a középkori Magyarországon nem nevezték főispánnak (*Tringli I.*: i. m. [1. jz.] 509.), Erdélyben sem; Közép-Szolnok vármegye esetében ismerünk egyetlen elszigetelt adatot, amikor is *summus comes*nek nevezik az ispánt, vö. *W. Kovács András*: Középszolnok és Kraszna vármegyék hatóságának középkori történetéhez. Erdélyi Múzeum 74. (2012) 3. sz. 60.

30 *Tringli I.*: i. m. (1. jz.) 508.

31 *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*. Ed. Antonius Fekete Nagy–Ladislaus Makkai. Institutum Historicum Europae Centro-Orientalis in Universitate Scientiarum Budapestinensis, Bp., 1941. (Études sur l’Europe Centre-Orientale – Ostmitteleuropäische Bibliothek 29.) 506.

32 DL 27 031. (idézi *Csánki D.*: i. m. [25. jz.] V. 637.; *Mályusz E.*: i. m. [3. jz.] 31., 118. jz.)

33 DL 37 719.

34 Magyar országgyűlési emlékek. I–XII. Szerk. Fraknoi Vilmos–Károlyi Árpád. MTA, Bp., 1874–1917. (Magyar Történelmi Emlékek III. osztály) II. 161., idézi *Mályusz E.*: i. m. (3. jz.) 33., 135. jz.

35 Az utolsó alvajda, aki hivatalviselése elején még Fehér vármegye ispánja, váraskeszi Lépes Loránd (1415–1438: A Wass család cegei levéltára i. m. [15. jz.] 323. sz.; *Engel P.*: Archontológia i. m. [4. jz.] I. 14.), mert Fehér vármegye szolgabírája, Forrói Miklós az ő nevében jár el 1417-ben (Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I–VII. Von Franz Zimmermann–

tisztségviselőt azonban ezután is csak néhány alkalommal nevezik ispánnak (1455-ben, 1471-ben és 1499-ben) és általában itt is alispánt emlegetnek (1435, 1451, 1478, 1479, 1483, 1494, 1510, 1511, 1515, 1522, 1524).³⁶ Ennek nevezi magát Forró Tamás 1522-ben akkor is, amikor az ítélőszéken tárgyalat perben való érintettsége miatt helyettest (*substitutus vicecomes*) nevezett ki az ügy tárgyalásának idejére.³⁷ (1526 után a vármegye élén álló eddig ismert alig néhány tisztségviselő viszont ispáni címet viselt.) Miután a 15. század elejétől nem az alvajda Fehér megye ispánja, utóbbiakat is ugyanabból a familiárisi körből nevezhették ki, mint a többi vármegye esetében: a Kolozs vármegyei Septéri Gyula, Fehér vármegye ispánja (1455), korábban pedig tordai ispán (1448, 1453) volt (és a többiek is kisbirtokos erdélyi családok tagjai, általában megyebeliek).

Az alvajdai és ispáni tisztség között is volt átjárás,³⁸ de ez nem annyira szembetűnő, mint ami az ispáni és szolgabírói funkciók között látható. (Ispáni és szolgabírói tisztséget sok esetben ugyanazok töltötték be változó sorrendben „karrierjük” során,³⁹ és ugyanazon család tagjai közül időben egymástól nem

Carl Werner–Georg Müller–Michael Auner–Gustav Gündisch–Herta Gündisch–Gernot Nussbacher–Konrad G. Gündisch. Verein für siebenbürgische Landeskunde–Verlag der Rumänischen Akademie, Hermannstadt–Bukarest, 1892–1991. [= Ub] IV. 57–58.). Másolatban fennmaradt csonka oklevél szerint váraskeszi Lépes Loránd erdélyi alvajda (1415–1438), Fehér vm. ispánja: 14[–] (f. III. [p.?] *Decoll. Joh. bapt.*): SzebenNLt Brukenhal-gyűjtemény CC 1–4., 24. cs. Fr. Zimmermann oklevélmásolatai p. 530. (538.); eszerint az eredeti jelzete: Karlsb. Handschr. K. 5. V. 2. 1. Theil 82. Megjegyzendő, hogy a vajdai szék helyszíne Szentimre (Fehér vm.), majd a 15. század harmincas éveitől váltakozva Szentimre és Torda (Torda vm.), a század közepén állandóan Torda (*Janits [Borsa] Iván: Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig. Egyetemi Ny., Bp., 1940. [A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának kiadványai 18.] 33.*), Fehér vármegye ítélőszékét pedig utóljára 1455-ben tartották Szentimrén (*W. Kovács András: Megyeszékhelyek a középkori Erdélyben. In: Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Sipos Gábor–Pál Judit. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2010. 180–181.*)

36 Az 1499. évi említés (DF 275 366.) csak tartalmi átiratból ismeretes (emiatt a tisztség megnevezése torzulhatott). Az 1483. évi, átiratban fennmaradt és a vármegyei archontológiában közlésből idézett oklevél lelőhelye: Direcția Județeană Cluj ale Arhivelor Naționale (Kolozsvár), Kemény család csombordi levéltára 168. sz.

37 DL 67 262.

38 Dobokai János dobokai ispán (1404) ispánsága után lett alvajda (1406–1409), akárcsak Magyi Pál, aki hunyadi ispán és dévai várnagy (1492), majd alvajda (1502–1503); Túri Benedek alvajda (1505–1507) utóbb tordai (1512, 1527) ispán; Mikola László kolozsi ispánt (1530–1533) e tisztség viselése után, 1537-ben említik alvajdaként, Bánk Pál dobokai ispán (1548) később alvajda és székely alispán (1553), Tomori István pedig alvajdasága után (1523–1526) lett Fehér vármegye ispánja (1530).

39 Pl. Móríci János dobokai szolgabíró (1315), ispán (1321–1334); Szomordoki László kolozsi ispán (1396), szolgabíró (1398–1407); Mócsi Miklós kolozsi szolgabíró (1419–1424, 1429–1435) és alispán (1425); Devecseri Mihály dobokai alispán (1429–1430), szolgabíró (1431–1436); Bádoki László dobokai szolgabíró (1435–1436), dobokai (1444) és kolozsi ispán (1445); Ispánlaki Benedek, Fehér vármegye alispánja (1435), szolgabírója (1451); Császári Mihály tordai szolgabíró (1444), alispán (1449); Somai Gergely kolozsi alispán (1445), szolgabíró (1465–1466); szente-gyedi Székely István dobokai (al)ispán (1446–1452), belső-szolnoki alispán (1452), dobokai szolgabíró (1453–1455); Szomordoki Domokos dobokai ispán (1446–1448), kolozsi ispán

nagy távolságra szolgabírák és ispánok is kikerültek.) Alvajdai és ispáni tisztség viselésére egyazon családon belül egymást követő generációban több esetet is ismerünk.⁴⁰

A 14. században az ispánok olykor a gondjukra bízott vagy valamely szomszédos vármegyében található, a vajdai honorbirtokhoz tartozó királyi vár várnagyai. Küküllő megye ispánja Újvár alvárnagya (1361), majd Küküllővár várnagya (1439, 1478); Belső-Szolnok ispánja a vármegyéjében fekvő Bálványosvár várnagya (1370); Doboka ispánja – mivel a vármegye területén nem volt királyi vár – egyidejűleg a Kolozs megyei Léta (1364) vagy Bálványosvár várnagya (1364, 1367, 1371). A kolozsi ispán Léta várnagya (1331, 1408, 1419); a hunyadi pedig Déva vagy Hátszeg (olykor mindkettő) várnagya a 15. század első feléig, 1446-tól mindvégig Hunyad vár várnagya is.⁴¹ (Hunyad vára a Hunyadi család tulajdona, az ő befolyásuk nyomán kaphatta meg a várnagy a megye ispánságát.)⁴² Kívételesen, 1492-ben a hunyadi ispánok újból egyben dévai várnagyok is (a tisztség betöltői a jelek szerint Erdélyen kívüli nemesek), mert Dévát 1490-ben II. Ulászló zálogba adta Bátori István vajdának,⁴³ aki saját ottani várnagyait nevezte ki a vármegye élére. 1493-ban azonban a király Hunyad vármegye ispánságát újra visszaadta Corvin Jánosnak (†1504),⁴⁴ az ispáni tisztséget ezután is a mindenkori várnagy

(1449), szolgabíró (1451) és alispán (1461); Pókai András tordai szolgabíró (1447), alispán (1448); Szengyeli Mátyás tordai szolgabíró (1447, 1462–1463), alispán (1469); Székely Lőrinc dobokai szolgabíró (1481–1484), alispán (1487); Kemény Péter kolozsi szolgabíró (1493), ispán (1510–1516, 1521, 1528); Göci (Porkoláb) Mátyás dobokai szolgabíró (1505, 1513), alispán (1513); Csomafáji István dobokai alispán (1528), szolgabíró (1530–1538).

40 Dobokai Miklós kolozsi ispán (1429–1430) valószínűleg Dobokai János alvajda (1406–1409) fia; Kemény Péter kolozsi szolgabíró (1493), majd ispán (1510–1516, 1521, 1528) István erdélyi alvajdának, Kendi Gál dobokai ispán (1513–1524) pedig – ha azonosításunk helyes – Antal alvajdának volt a fia.

41 A várnagyokra vonatkozó adatok: *Engel P.*: Archontológia i. m. (4. jz.) I. 272. (Bálványos), 300. (Déva), 326. (Hátszeg), 330. (Hunyad), 358. (Léta), 452. (Újvár). Ide számítható még Aranyi István dobokai ispán (1378–1379) bálványosi várnagysága is (1377), mert feltételezhető, hogy a két tisztséget egyidejűleg is betöltötte (a hiányos adatsorok ezt legalábbis nem zárják ki). 1548-ban Bánk Pál dobokai ispán Bálványos vár várnagyának írja magát, de ezalatt a Belső-Szolnok vármegyei, ekkoriban épített Újbálványos (= Szamosújvár) értendő.

42 Corvin János a „comes perpetuus de Hunyad” címet viselte, ld. DF 215 904., idézi *Neumann Tibor*: A gróf és a herceg magánháborúja (Szapolyai István és Corvin János harca a lipői hercegséget). Századok 148. (2014) 387. A Hunyad vármegye örökös ispánja címet enyingi Török Bálint kapta meg, az után, hogy 1536-ban János királytól Hunyad várát is adományként megszerezte (Enyingi Török Bálint okmánytára. A bevezetést írta és a forrásokat közléteszi Bessenyei József. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1994. XIX., 116.).

43 Documenta ad historiam familiae Bátori de Ecsed spectantia. I. Diplomata 1393–1540. Ad edendum praeparaverunt Richardus Horváth–Tiburtius Neumann–Norbertus C. Tóth. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága, Nyíregyháza, 2011. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 67.) 164–166., 170–172.

44 DL 37 679., vö. *Csánki D.*: i. m. (25. jz.) V. 247. 1506-ban II. Ulászló Hunyad várát Corvin János özvegyének adta (*Iosif Pataki*: Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studiu și documente. Editura Academiei Republicii Socialiste Române, București, 1973. [Biblioteca Istorică 39.] 132–138. = DL 37 794.); Hunyad vár várnagyai ekkoriban is a vármegye ispánjai.

töltötte be. Szapolyai János vajda királlyá választása után rövid ideig a hunyadi ispánok már nem Hunyad vár várnagyai. Az ispánok ugyanis Szapolyai kinevezettjei, míg a vár élén még néhány évig a Corvin János javaival együtt Hunyad várat is már korábban megszerző, de Ferdinánd-párti Brandenburi György familiárisai maradtak. E konfliktus miatt várostromra is sor került, és így a vár és a vármegye igazgatása, rövid időre, látványosan szétvált.⁴⁵ Miután azonban a vár 1534 nyarán Szapolyai birtokába került, a két tisztséget újból egyesítették (1544).⁴⁶

Régóta ismert, hogy a királyi várbirtokok eladományozásával a 15. század második felére Erdélyben csak két vár maradt a király birtokában és a vajdai honorhoz kapcsolva, Küküllővár (1464-ig) és Déva,⁴⁷ de élükre a vajdák nem az ispánjaikat, hanem más familiárisaikat, utóbbi élére a 16. század elején több alkalommal az alvajdát nevezték ki – ennek hátterében az ispáni tisztség eljelentéktelenedése és ezen erősségek katonai fontossága állhatott. Pókai Bereck kolozsi és tordai ispánt (1462–1463) ugyancsak várnagynak nevezik, de ez egy korábbi várnagyságára vonatkozhat (a vár nevét egyik esetben sem említik). Péterfalvi András küküllői (al)ispánt 1478-ban egy meg nem nevezett vár várnagyának nevezi egy megyei oklevél.⁴⁸ Ő azonos azzal a Porkoláb Andrással, aki Küküllő vármegye ispánja egy következő évi megyei oklevél szerint (1479),⁴⁹ és akinek a neve ugyancsak a várnagyságára utal. A név nélkül említett vár Küküllővár lehet, noha azt Mátyás király 1462-ben zálogként, 1464-ben pedig örökadományként adta a dengelegi Pongrácoknak, majd 1471-ben újból zálogként Pongrác János vajdának (†1476); 1478-ban néhai Pongrác János özvegye igényelte a várat, 1479 márciusában pedig Mátyás a sajátjának mondott várat Pongrác János özvegyének és fiának kötötte le.⁵⁰ Eszerint tehát legalábbis 1478-ban és 1479 elején Küküllővár újból rövid ideig királyi vár, és emiatt tölthette be a várnagyságot Küküllő vármegye ispánja. A vajdai és székely ispáni honor 1463-tól megvalósuló egyesítésével⁵¹ a vajda megkapta ugyan az utóbbi tisztséghez rendelt várakat is (Görgény, Hőltövény, Királykő, Töröcsvár),⁵² de várnagyságukat nem

45 *Pataki, I.*: i. m. (44. jz.) XXXI–XXXII., 141–143., 155., 185., 187–188., 254–255., 257–262., 265–270.

46 Megjegyzendő azonban, hogy 1531-ben a vármegye két ispánja (Szapolyai-familiárisok) Hunyad vár várnagyainak nevezik magukat, holott a vár ekkor még Brandenburi birtokában volt, és az ő emberei voltak a várnagyok (uo. 259–260.).

47 *Engel P.*: Archontológia i. m. (4. jz.) I. 11., 299., 355. – A 15. század második felében karrierjük során várnagyi tisztségeket erdélyi birtokosok váraiban töltöttek be, de ispáni tisztségüktől függetlenül (ld. alább).

48 1478. ápr. 25.: Andreas castellanus, de Petterfalwa, comes [...] comitatus de Kykellew – DL 62 907.

49 1479. márc. 10.: Andreas Porkolab [---], comes [...] comitatus de Kykellew – DL 45 771. (a névhez kapcsolódó birtoknév helye az oklevélben üresen hagyva).

50 *Csánki D.*: i. m. (25. jz.) V. 859.; Ub VII. 199–200. (1479. márc. 14.).

51 *Kubinyi András*: Erdély a Mohács előtti évtizedekben. In: Tanulmányok Erdély történetéről. Szerk. Rácz István. Csokonai, Debrecen, 1988. 67., 72.; *Kordé Zoltán*: A Rozgonyiak és Erdély. In: Bölcsész-műhely 2009. JATE Press, Szeged, 2010. 77.

52 *Kordé Z.*: A székelyispáni méltóság i. m. (21. jz.) 224–227.; *Uő*: A középkori székelység és a határőrzés. In: Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméből. Pro Énlaka Alapítvány–Haáz Rezső Múzeum, Énlaka–Székelyudvarhely, 2012. (Énlaka Konferenciák 3.) 35.

kötik össze ispánsággal, még a Torda vármegyei Görgény esetében sem. Balázsfalvi Cserényi Pál kolozsi ispán (1493) – bélteki Drágfi Bertalan vajda familiárisa – 1494-ben ugyan a vajda töröcsvári várnagya (az oklevél töröcsvári *comes*nek nevezi),⁵³ de az ispáni és várnagyi tisztséget egyidejűleg nem viselte. A 15. század második felétől tehát az erdélyi ispánok hivatalviselésük alatt csak kivételesen töltöttek be várnagyi tisztségeket a vajdai honorhoz tartozó két várban.

Vártulajdonost az ispánok között nem találunk.⁵⁴ Anyagi lehetőségeiket példázza, hogy Szőkefalvi Antal deák Szőkefalván (Küküllő vm.) kőtemplomot épített, Zsombori Péter tordai ispán (1499) pedig 1482-ben római zarándoklatra készült. Házassági kapcsolataik általában ugyancsak a magukfajta „megyei” nemességhez kötötték őket. Befolyásos, tisztséget viselt rokonok nem gyakoriak: Rápolti György hunyadi ispán (1467) testvére Gothárd kolozsmonostori gubernátor és erdélyi prépost; Gerendi László tordai ispán (1508) annak a Miklósnak a testvére, aki – igaz, csak később – királyi titkár lett, és akit majd I. Ferdinánd Mohács után erdélyi püspökké nevez ki.⁵⁵

A 14. században az ispánok szinte kivétel nélkül megkapták a *magister* rangjelző címet⁵⁶ (amit ugyancsak a 14. században, de jóval ritkábban, a szolgabírák is használtak). Ezután kikopott a használatból, csak a közjegyzőként és alvajdai jegyzőként működő kolozsvári Sértő Péter kolozsi és tordai ispán (1462), illetve Barcsai Pál, a kolozsmonostori konvent jegyzője, országbírói jegyző, vajdai *secretarius*, ítélmester,⁵⁷ tordai (1525–1526) és hunyadi ispán (1531) esetében van rá példa – itt azonban már nem rangjelző szerepe volt. A 14. század első felében a *comes* cím használata, az ország más részeihez hasonlóan, Erdélyben is a szolgabíránál gyakori, az ispánoknál jóval ritkább.⁵⁸ Az *egregius* cím az ispánokkal kapcsolatosan tömegesen a 16. század első harmadától adatolható, kivételesen azonban az udvari szolgálatot ellátó, címert szerző Tamásfalvi György kolozsi és dobokai ispán (1434) is megkapta.⁵⁹ Megjegyzendő, hogy az említett Sértő Péter,

53 *Magyar Károly*: Regesták Alsófehérvármegye levéltárából. Történelmi Tár 8. (1907) 104. = DF 244 554.

54 Torda vármegye ispánja, Herepei Márk alvajdaként kapta meg I. Ulászlótól Léta várát, ami később a dengelegi Pongrácoké lett (*Engel P.*: Archontológia i. m. [4. jz.] I. 358.).

55 *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Akadémiai, Bp., 1971. 325.; *Horn Ildikó*: Gerendiek a kora újkorban. In: *Uő*: Tündérország útvesztői. Tanulmányok Erdély történelméhez. ELTE BTK, Bp., 2005. (TDI Könyvek) 103.

56 Ung vármegyében a cím az alispánoknak járt, a magyarországi alispánok rangja az erdélyi ispánokénak felelt meg, ld. *Engel Pál*: A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. MTA TTI, Bp., 1998. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 25.) 97.

57 *Jakó Zsigmond*: Az erdélyi vajdai kancellária szervezete a XVI. század elején. Erdélyi Múzeum 52. (1947) 70–73.

58 Ispánok *comes* címmel: [Gerendi] Miklós (Belső-Szolnok, 1325); Mórica Márton (Doboka, 1331, 1332, 1334); Méhesi [?] (Gyerő fia) Miklós (Doboka, 1341); Miklós (Kolozs, 1339). – Nem megyei oklevél (1351) említi a *comes* címet Járai György esetében, aki utóbb kolozsi ispán (1358–1359).

59 Két alvajdát, somkeréki Erdélyi Miklóst és szentlászlói Herepei Márkot, tordai ispánokat (1448) is *egregius* címmel illették (1449), ill. korai kivételként Sándorházi Ambrus kolozsi alispánt (1510) már 1477-ben.

Barcsai Pál, illetve Mátyás deák alvajdai jegyző, Fehér vármegye alispánja (1398) és Szilvási Kristóf vajdai nótárius (1487–1496),⁶⁰ belső-szolnoki ispán (1515 e.) vármegyei tisztségüket javadalomként kaphatták meg (más, nem az írásbeliséghez kapcsolódó tisztségre esetükben nincs példa).

A 14. században több esetet találunk arra, hogy az ispáni szolgálat a karrier fontos állomását jelentette, a bárók familiárisai szolgálatuk révén birtokadományokat vagy pallosjog adományozását tudták maguk számára megszerezni, néhányukat udvari lovagként, olykor a király személyes szolgálatában levőnek említenek, vagy részt vettek az ország határain túlra vezetett hadjáratokban, tehát volt valamilyen kapcsolatuk a királyi udvarral. Néhányan már a 14. században címert használtak pecsétjükön.⁶¹

A királyi udvarban teljesített szolgálatra a 15. század második felétől jelenleg alig ismerünk példákat. Ilyen kivétel Folti László, Mátyás király udvarában apród (*parvulus*),⁶² aki utóbb hunyadi ispán (1510–1511), vagy keresztesi Cseszelicki János, a királyi udvar lovagja és familiárisa (1495, 1501),⁶³ aki – Szentgyörgyi Péter vajda familiárisaként – tordai ispán lett (1499). Az Erdélyen kívüli szolgálat vagy tisztségviselés ekkoriban már nem gyakori. Sárdi Budai „Nagy” Gergely nándorféhvári vicebán (1517) részt vett Szapolyai havasalföldi hadjáratában (1522),⁶⁴ majd kolozsi ispán lett (1522–1526); farnasi Veres Márton 1518-ban Erdélyen kívüli szolgálatban indult, később Szapolyai János familiárisaként ő is részt vett a havasalföldi hadjáratban, de az egyetlen elért tisztsége – sok évre rá – a kolozsi ispánság (1530–1533). Ekkoriban az ispáni tisztségek betöltői tehát leginkább szűkebb pátriájukban jutottak feladatokhoz, és egyéb tisztséget általában nem a vajda szolgálatában kaptak, hanem legtöbbször erdélyi birtokosok familiárisaként. Elsőprő többségük esetében a „karrier” egyetlen állomása az ispánság, és csak néhányuk esetében van adatunk más tisztség viseléséről: Szentpáli Pál dobokai (1457) és kolozsi (1458) ispán utóbb losonci Dezsőfi János familiárisaként annak csicsói (Belső-Szolnok vm.) várnagya (1462); Szucsáki Mátyás kolozsi alispánsága (1467) előtt Antal kolozsmonostori apát familiárisa és ügyvédje (1451); méhesi Tót István kolozsi alispán (1476) vélhetőleg azonos azzal a szentannai Tót Istvánnal, aki 1462-ben Sebesvár (Kolozs vm.) várnagya a losonci Bánfiak szolgálatában; Sándorházi Ambrus kolozsi alispán (1510) korábban Gyalunak (Kolozs vm.), az erdélyi püspökök várának várnagya (1477–1482); Szentimrei András

60 1487: DL 62 927.; 1498: DL 37 032., idézi *Neumann T.*: Drágfi Bertalan i. m. (21. jz.) 229.: 99. jz.

61 A biztosan azonosítható korai címeres pecsétek közé tartozik pl. cegei Vas Miklós dobokai ispáné 1361-ből (DL 73 688.).

62 DF 246 267. Az udvari személyzetre ld. *Kubinyi András*: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. Koszta László. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1995. 319–323.

63 DL 28 452. és 28 464.

64 Szentpáli András dobokai ispán (1536, 1544–1546) ugyancsak részt vett ebben az 1522 őszén lezajlott (második) hadjáratban, ld. *C. Tóth Norbert*: Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai: Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása. Hadtörténelmi Közlemények 125. (2012) 1005.: 148. jz. (DF 255 115.)

1509-ben a vajda dévai és algyógyi jövedelmeinek kezelője, később Brandenburgi György familiárisaként hunyadi ispán és várnagy (1520–1529).⁶⁵

Birtok vagy kiváltság adományozására is kevés adatunk van. 1468-ban Mátyás király Rápolyi Györgynek, a korábbi hunyadi ispánnak (1467) – testvére érdemeire való tekintettel – Torda és Kolozs vármegyei jószágrészeket adományozott.⁶⁶ Temesvári Vince hunyadi alispán, majd ispán (1479, 1481–1483, 1489–1491) Hunyad vármegyei birtokokat kap adományba II. Ulászló királytól, Zombori Péter tordai ispán (1499) évenkénti sóadományt (1496), Folti László 1494-ben Arad megyei jószágrészeire mentességet kapott a borkilenced fizetése alól Corvin Jánostól,⁶⁷ majd 1504-ben a királytól Hunyad vármegyei jószágrészeket kapott, de hunyadi ispánságától függetlenül, mert a tisztséget Brandenburgi familiárisaként csak ezután töltötte be. Szapolyai vajda 1523-ban kolozsi ispánjának, Sárdi Budai „Nagy” Gergelynek Kolozs és Doboka vármegyei jószágrészeket adományozott,⁶⁸ 1525-ben pedig bírói jogát két Torda vármegyei birtokban Barcsai Pálnak adományozta.⁶⁹

Az ispánoknak a tárgyalt korszakban politikai szerepük nem volt, részvételeikről a tartományi „politikában” az egész korszakra vonatkozóan ritkán értesülünk. 1355-ben cegei Vas Miklós az erdélyiek képviselőjében járt el a vajdai kongregáció ügyében a királynál. Az 1437-ben indult erdélyi parasztfelkelés alkalmával hárman – Aranyi Miklós, Csáni László és Drági „Nagy” Jakab – a nemesség képviselői a felkelőkkel Apátiban (Doboka vm.) kötött egyezség alkalmával,⁷⁰ bár nem ispáni minőségükben, mert tisztséget ekkor nem viseltek. Iklódi Márton, aki dobokai (1460, 1465) és kolozsi ispán (1465) volt, egyike azoknak a nemeseknek, akiket az erdélyiek 1467. évi királyellenes összeesküvésekor a felkelők szövetséglevele név szerint is említ.⁷¹ A szervezkedésben részt vevők képviselői a hangadó családok közül kerültek ki; az itt említett familiák nagy többsége (Dezsőfi, Zsuki, farnasi Veres, Gerendi, Iklódi, Torockói, Haranglábi) egy vagy több alkalommal adott ispánt a 16. század elejéig.⁷²

65 E tisztségek mellett megemlítendő, hogy 1526 szeptemberében Barcsai Pál Szapolyai János helyettesének (*locumtenens*) nevezi magát (SzebenNLt Archiv der Evangelischen Landeskirche, Bischofsurkunden 78. sz.), akárcsak (Sárdon kelt parancslevelében) Nagy Gergely (uo. 76. sz.); utóbbi talán azonos a fentebb említett Sárdi Budai „Nagy” Gergellyel.

66 DL 26 413.

67 DF 246 267.

68 DL 27 130.

69 A Szapolyai család oklevéltára i. m. (7. jz.) 495.

70 Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai. Előszóval és jegyzetekkel közlésezi Demény Lajos. Kriterion, Bukarest, 1991. 95. (DL 26 778.).

71 Ub VI. 293.

72 Az egynél több ispánt adó családok (zárójelben a 14. század elejétől 1541-ig tisztséget betöltő családtagok száma, a fentebb közölt kiegészítések figyelembevételével): almakeréki Apafi (3), Aranyi (3), Bádoki (3), Bogáti (2), rődi Cseh (2), Derencsényi (3), patai Dezső (3), Dobokai (3), Drági (4), somkeréki Erdélyi (2), Felpestesi (2), Galaci (2), Gerendi (3), Gesztrágyi (2), Göci (2), kiskapusi és inaktelki Gyerőfi (2); Haranglábi (2), Herepei (6), Iklódi (3), Járai (2), szentmiklósi Károly (2), Kemény (2), Kendi (3), Kis (2), Méhesi (2), kápolnai Nagy (2), Péterfalvi (2), Pókai

Az erdélyi ispáni tisztség jelentéktelen súlyú volt Magyarország más részeihez képest, minthogy az ispánok kinevezésüket nem a királynak, hanem a vajdának köszönhették. Vagyoni helyzetük alapján a legtöbbet foglalkoztatott családok a néhány birtokkal vagy legtöbbször jószággrésszel rendelkező kisbirtokos, a szakirodalomban „megyeinek” nevezett nemességhez tartoztak, birtokaik, vagy inkább jószágrészeik egy, ritkábban két vármegyében feküdtek. Legtöbbször ügyvédként, fogottbírákként, királyi vagy vajdai kiküldötként szerepelnek az oklevelekben, tehát a megyebeli társaik bizalmi emberei voltak. A hivatalviselést választó erdélyi nemes számára az ispáni (és a szolgabírói) tisztség volt leginkább elérhető, és sokuk számára biztosított karriert, így ők a vajdai hatalomnak ha nem is erős támaszai,⁷³ de mindenképpen legnépesebb képviselői voltak.

ANDRÁS W. KOVÁCS

THE *ISPÁNS* OF THE TRANSYLVANIAN COUNTIES IN THE MIDDLE AGES

In the seven counties of Transylvania (Belső-Szolnok, Doboka, Fehér, Hunyad, Kolozs, Küküllő, Torda) it was the voevode of Transylvania, the royal dignitary governing the province, who appointed the *ispáns* from the ranks of his own retainers from the early 14th century. Although their appointment was revocable at any time, they were not necessarily dismissed upon the removal of their lord from the voevodship. The fact that some among them turned up successively at the head of several counties may be explained by ties of service and the experience accumulated while in office. In certain cases, however, the *ispán* was not in the service of the voevode but in that of his deputy. In the second half of the 15th century and in the early 16th the *ispáns* of Hunyad county were the retainers of those who owned the castle of Hunyad and their castellans there, but they also owed obedience to the voevode in matters affecting the defence of Transylvania. The decree of the Transylvanian estates enacted at the assembly of Torda in 1540, which ordered that the alispán should be elected by the county nobility, wanted to break with the preceding practice. Sometimes the deputy-voevode held the ispanate of one of the counties. In the 14th century the deputy-voevodes were simultaneously *ispáns* of Fehér county; the last reference to them as such comes from 1406. By 1435 the latest they had certainly ceased to function as *ispáns* of Fehér. Also in the 14th century, the *ispáns* likewise acted as castellans of a castle entrusted to their care or of one in a neighbouring county but belonging to the voevode's honor. From the second half of the 15th century the Transylvanian *ispáns* only rarely assumed the castellanship of either of the two castles (Küküllővár [Cetea de Baltă, Romania] and Déva [Deva, Romania]), which remained attached to the voevode's honor, during their

(2), Rápolti (2), szucsáki Sándorházi (2), Sülyei (2), szentgyeydi Székely (2), Szentpáli (2), Szilvási (2), Szomordoki (2), Sztrigyi (2), Tamásfalvi (2), méhesi és szentannai Tót (2), Túri (2), cegei Wass (2), Vessződi (3), Zsuki (2). A birtoknév nélkül említett Horvát, Kis, Török és Nagy családbelieket, minthogy egyelőre családi kötelekeik tisztázatlanok, a felsorolásban nem szerepeltettük. (Természetesen nem tartozik e körhöz Corvin János herceg, akit – noha Hunyad vár birtokosaként olykor hunyadi ispánként említenek – csak kinevezett várnagya, a megye tényleges ispánja képviselte a vármegyében.)

73 Makkai László: Erdély a középkori magyar királyságban (896–1526). In: Erdély története. I. A kezdetektől 1606-ig. Szerk. Makkai László–Mócsy András. Akadémiai, Bp., 1986. 327.

officeholding as *ispán*. Although the great majority of the Transylvanian *ispáns* were landed in the province, they were not necessarily appointed to those counties where the bulk of their estates lay. The voevode could occasionally entrust two counties to the same *ispán*. Such counties were always immediate neighbours, such as the pairs Belső-Szolnok–Doboka, Doboka–Kolozs, or Kolozs–Torda. The practice of appointing simultaneously two (or occasionally more) *ispáns* to govern the same county began shortly before the middle of the 15th century, and was continued thereafter. It presumably introduced at the county level a system already in operation, albeit not exclusively, with regard to the national offices. The *ispáns* were occasionally referred to as *alispáns* (i.e. vice-*ispán*), and titles could vary in the case of one and the same person; the „*alispáns*” may consequently be also regarded as *ispáns*, with the sole exception of those isolated cases when *ispán* and *alispán* figure together in a charter. One finds no castle-owners among the *ispáns*, and their political role was extremely limited. In terms of landed wealth, the families most frequently employed belonged to what is commonly referred to as the county nobility, with a couple of estates or parts of estate laying in one, or at most two counties. They generally turn up in the charters as attorneys, arbitrators or „royal (voevodal) men” (royal/voevodal representatives). For those Transylvanian noblemen who decided on a career in the administration the offices of *ispán* and *szolgabíró* were the easiest to reach, and for several among them, indeed, these offered the only career possibility.